

Свердан Т. П.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Карловий університет, м. Прага

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕТНОМАРКОВАНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (за матеріалами сучасних студій)

У статті окреслено напрями дослідження українських фразеологізмів з позицій унікальності – універсальності мовних одиниць. Зауважено, що національна специфіка фразеологічних одиниць полягає не у вираженому змісті, а у формі його вираження, яка, проте, теж не завжди маркує будь-які національні реалії. Окреслену проблему запропоновано бодай частково вирішити, детально проаналізувавши семантичні, структурні, функціональні особливості фразеологічних одиниць української мови, затуливши комплекс як традиційних методик лінгвоаналізу, так і методик новіших напрямів дослідження фразеології – лінгвокультурологічного, комунікативно-прагматичного, когнітивного.

Ключові слова: етномаркованість фразеологізму, мовна унікальність, мовна універсальність, компонент фразеологізму.

В статті обозначены направления исследования украинских фразеологизмов с позиций уникальности – универсальности языковых единиц. Замечено, что национальная специфика фразеологических единиц состоит не в выраженном содержании, а в форме его выражения, которая, однако, тоже не всегда маркирует любые национальные реалии. Очерченную проблему предложено хотя бы частично решить, детально проанализировав семантические, структурные, функциональные особенности фразеологических единиц украинского языка, привлекая комплекс как традиционных методик лингвоанализа, так и методик более новых направлений исследования фразеологии – лингвокультурологического, коммуникативно-прагматического, когнитивного.

Ключевые слова: этномаркированность фразеологизма, языковая уникальность, языковая универсальность, компонент фразеологизма.

In this article presents directions Ukrainian phraseology of items the unique – the universality of linguistic units. Noted that the national specificity of phraseological units is not expressed in the contents and form of its expression, which, however, is not always runs any national realities. Outlined the problem proposed at least partially solved, analyzed in detail the semantic, structural and functional features of phraseological units of the Ukrainian language, involving a complex of traditional methods and techniques for new research directions phraseology.

Key words: idiom with ethnic marking, uniqueness, universality, phraseological component.

Міждисциплінарна проблема взаємозв'язку мови і культури спричинила до виникнення різних наукових парадигм у фразеології – “науці про найбільш культурно марковані образні одиниці будь-якої мови” [1, с. 5]. Наразі в україністиці актуальними є фразеологічні студії в таких аспектах: лінгвокультурологічному (О. Каракуця; Л. Мельник; Л. Савченко; Л. Самойлович), комунікативно-прагматичному (Ю. Прадід; О. Селіванова), когнітивному (Ю. Маркітанов; Д. Ужченко). Попри розбіжності в меті та методологічних основах цих досліджень спільною для них і практично незаперечною є теза про те, що фразеологія – найбільш самобутнє явище; для неї характерний найвищий ступінь позамовного; поряд з лексикою фразеологія є єдиною ділянкою мовних явищ, де зміст культури відбивається більш чи менш безпосередньо; навіть у фразеологізмах, де етнокультурне наповнення втрачається, у народній пам'яті залишається їх традиційна “українськість”.

Проте апріорне закріплення за фразеологією будь-якої мови, у т. ч. й української, національно специфічних рис при глибшому аналізі виявляється зовсім не безапеляційним і викликає деякі заперечення як інтуїтивно, так і теоретичного характеру. Такі заперечення породили два полярних погляди на проблему сутності національно-культурного (етнокультурного) компонента у фразеології: з одного боку, етнокультурну специфіку вбачають лише у фразеологізмах із “так званими словами-реаліями” [2, с. 255] типу *борці, трембіта, постолі* і под. (М. Добролюбов; В. Ейсмман); з іншого боку, згідно з неогумбольдтіанською традицією національно-специфічною вважають усю фразеологію як підсистему мови, де втілено “дух нації” (за В. фон Гумбольдтом) (Л. Ковшова; С. Таглін; В. Телія).

Очевидно, що перше трактування проблеми є досить вузьким і фразеологізми з етнокультурним компонентом у цьому випадку є суто маргінальним явищем. Навіть інтуїтивно таке звуження видається невиправданим, оскільки можна знайти низку прикладів релевантних обмежень на використання фразеологізмів, які не містять зазначених вище слів-реалій (приміром, *не до солі; ори, мели, їж; голова й два вуха* тощо). Другий підхід, навпаки, надто широкий, формалізований і не залишає місця для таких усталених уже в мовознавстві понять, як мовні *універсалії* та мовні *унікалії*. З'ясування (хоча б часткове) напряму руху фразеолога до вирішення цієї проблеми і є метою нашої статті. Цілком слушним вважаємо зауваження В. Мокієнка про те, що “необхідно під час пошуку національного чітко розмежовувати **концептуальну універсальність** більшості прислів'їв (а отже, фразеологізмів у широкому розумінні слова. – Т.С.) від їх **формально-мовної** (resp. компонентної) національної маркованості” [3, с. 232] (про таку універсальність говорить і Ф. Чермак [6, с. 71]). Іншими словами, національна специфіка фразеологічних одиниць полягає не у вираженому змісті, а у формі вираження цього, зазвичай загальнолюдського, змісту. Проте, безперечно, не завжди форма фразеологізму маркує будь-які національні реалії. Деякі компоненти теж мають універсальний характер, що ускладнює національну паспортизацію форми. В. Мокієнку умовно (оскільки межі між кожним із розрядів не чіткі) говорить про таку загальну тричленну класифікацію фразеологічних компонентів за ступенем “національної (етно-) маркованості”:

1. До компонентів першого (універсально людського) типу належать, приміром, соматизми, які мають обмежену національну специфіку через природну реалемну універсальність (проте тут можемо виокремити як етномаркований, наприклад, соматизм *чуб-оселедь*. – Т.С.).

2. До компонентів другого типу належать, наприклад, більш національно марковані фауноназви, універсальність яких у певних мовних зонах конкурує з локальністю та образною індивідуальністю.

3. До компонентів третього типу, які виразно маркують "couleur locale" фразеологізмів, належать лексеми, що акумулюють власне національні конотації, наприклад, оніми, етнографізми тощо [там само].

З'ясування та послідовне описування етноспецифіки фразеологізмів з компонентами вказаних трьох типів, гадаємо, є однією з *перспектив* сучасної фразеології. Безперечно, що найбільш привабливими у цьому плані є одиниці з компонентами третьої групи, оскільки у структурі фразеологізму вони часто зберігають етнокультурний зв'язок з етимомом і можуть впливати на стилістичне забарвлення стійкого сполучення. Так, приміром, оніми у складі фразеологізмів є чіткими формальними маркерами конкретних місцевих, історичних подій, що й спрямовує на пошуки національної специфіки. Але навіть у цьому випадку варто чітко розмежовувати специфічність форми і відносну специфічність змісту. Відносно, оскільки часом попри принципову унікальність власної назви і пов'язаних з нею конотацій, вона є частиною універсального змісту фразеологічних одиниць. Так, В. Ужченко, Д. Ужченко зазначають, що укр. *Язик до Києва доведе* має національну топонімну модель, але універсальну понятійну модель, за якою утворені подібні вислови "в італійській, німецькій мовах, пор. фр. *Qui langue a, a Roma va*; турецьке *"Розпитуючи, дійдеш до Кааби (Мекка)"* [4, с. 397]. Отже, абсолютно безоглядно твердити, що зазначений вислів є суто українським, не можемо.

На думку В. Мокієнка, щоб не переоцінити квоту національного у "мовній (чи фразеологічній) картині світу" і не глобалізувати останню на збитки етнічній специфіці, дослідники повинні детально аналізувати кожну одиницю з урахуванням таких мовознавчих параметрів, як:

- 1) ареал одиниці та опис семантичних паралелей у різних мовах;
- 2) структурно-семантичної модельованості фразеологічних паралелей та ізоглос з метою розмежування генетичних і типологічних перетинів;
- 3) частотність використання одиниці на ареальному континуумі та ієрархію її варіантів за даним параметром;
- 4) послідовність структурної динаміки одиниці у просторовій проекції;
- 5) встановлення відносної хронології функціонування одиниці конкретної мови у зіставленні з фіксацією її в інших мовних зонах [3, с. 244].

Такі дослідження, безумовно, є необхідними й результативними, але водночас і надзвичайно складними, оскільки передбачають кропітке використання різноманітних тривалочасових методик експериментального статистичного збору, що не завжди вдається зробити у зв'язку з нестачею подекуди потрібної інформації. Крім того, ідеально таку роботу могли б виконувати групи мовознавців – носіїв різних мов, що теж не завжди вдається реалізувати практично. Нам видається, що окреслену проблему (сутність національно-культурної специфіки фразеологічної системи) на першому етапі бодай частково можна вирішити, детально проаналізувавши семантичні, структурні, функціональні особливості фразеологічних одиниць (у нашому випадку української мови) у межах "культурного діалогу "по вертикалі" [5, с. 372] (у нашому випадку діалогу між культурами українців різних епох) поза "діалогом "по горизонталі" [там само] (діалогом між культурами різних народів, які існують одночасно), залучивши комплекс як традиційних методик лінгвоаналізу, так і методик вказаних вище напрямів дослідження фразеології – лінгвокультурологічного, комунікативно-прагматичного, когнітивного. Адже відомо, що національно-культурний компонент у значенні фразеологізмів формується внаслідок предметної діяльності етносу або в комунікативно-прагматичному процесі і є результатом своєрідного поєднання мінімальних одиниць когнітивної системи – сем.

Дослідження в окресленому руслі також є не лише *перспективними*, а й достатньо складними, багатоплановими, значними за обсягом і змістом. Одним із складників цієї багатоплановості вважаємо може стати зазначений вище аналіз, для початку, фразеологізмів із формально вираженим, наявним у сучасних одиницях або на якомусь етапі розвитку мови втраченим чи заміненім іншим, компонентом-етнокультурною реалією (компонентом третього типу, за класифікацією В. Мокієнка). Тим паче, що саме такий компонент, крім номінативної, найбільш ускладнений кумулятивною, культурною, емотивною, естетичною, волюнтативною тощо функціями і містить досить виразне вторинне значення: історичне, соціальне, асоціативне, частотне, стилістичне.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : Монография. – М. : ООО Изд-во "Элпис", 2008. – 271 с.
2. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии. – М. : Знак, 2008. – 656 с.
3. Мокиенко В. М. Национальное и интернациональное в славянской паремиологии // Глобализация – этнизация : этнокультурные и этноязычные процессы : в 2 кн. – Кн. 1. – М. : Наука, 2006. – С. 219-249.
4. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеология сучасної української мови : Навч. посіб. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
5. Цап Г. Національно-культурний компонент у семантичній структурі слова // Вісник Прикарпатського національного університету. – Вип. XV-XVIII. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010. – С. 371-375.
6. Čermak F. Frazologie a idiomatika česká a obecná. Czech and general phraseology. – Praha : UK v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007. – 718 s.